

Giresun’da Yaşatılan Sacayağından Geçme Geleneğinde ‘Sacayağı’ ve ‘Üç’ Ne Anlatıyor?

Kerime Üstünova*

Özet: Bu çalışmada Karadeniz yöresinde uygulanan bir geleneğin dilini gösteren-gösterilen bağlamında çözmek, farklı kültürlerin izini saptamak amaçlanmıştır. *Sacayağı* motifi, yurdun pek çok yerinde çeşitli geleneklerde karşımıza çıkar. Bunlardan biri de “Uluslararası Karadeniz Aksu Festivali”nde yaşatılan “sacayağından geçme ritüeli”dir.

Bir toplumun geçmişe yönelik maddi ve manevi kültür ürünlerinin incelenmesi, onlara anlam yüklemekteki amacın ve gerekçenin ortaya çıkarılması, tarih içindeki yolculuğun kesinleşmesi, ‘ben’ düzleminde ele alınan geleneklerdeki zaman ve mekân değişikliklerini aydınlanması, dil, halkbilimi, sosyoloji ve tarih adına önem taşımaktadır.

Geleneklerde önemli olan, gösterilen adını verdiğimiz yanla halka sunulmak istenen iletidir. Asıl anlam, dil ile ifade edilmeyen yalnızca izlettirilen gösterilende saklıdır. Sacayağından üç kez geçme geleneği, soyu sürdürmenin bir toplum için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Sacayağının kullanılmasında ana rahmine benzerliği etken olmalıdır. Ana rahmi; dişliliği, doğurganlığı, yeni bir yaşamı, devamlılığı simgelemektedir. Çünkü doğum, bir başlangıçtır. Bu geleneğin üç ayaklı bir kaide üzerine oturtulan ve bereketi, üremeyi, doğurganlığı simgeleyen Kybele adına dikildiği var sayılan Hamza Taşından başlayıp yine orada tamamlanan bir turla son buluşunda aynı bakış açısı geçerli olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kybele, sacayağı, üç, doğurganlık, devamlılık.

Giriş

Gelenek kavramı, uzmanlarca “Toplum içerisinde davranış kümesini yönlendiren, belli davranış kalıpları üreten ve insanları bu kalıplara göre davranmaya zorlayan örf, adet ve töre” (Ersoy 2002: 149). biçiminde tanımlanır. Topluma damgasını vuran bu örf ve törelerin çoğu, toplumlarda kuşaktan kuşağa geçerek gelenekselleşmiştir. Geleneklerin hayata geçirilmesinde uygulanan seremoniler de bir takım inançlar ve pratiklerden ibarettir.

Toplumlar, tarihi süreçte farklı görüntüler verirler. Bu durum, folklor ürünlerinin sürekli ve dinamik özellik kazanmasını zorunlu kılar. Bir toplumun geçmişe yönelik maddi-manevi kültür ürünlerinin incelenmesi, onlara anlam

* Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı / BURSA
ustunovak@yahoo.com

yüklemedeki amacın ve gerekçenin ortaya çıkarılması, tarih içindeki yolculuğun kesinleşmesi, 'ben' düzleminde ele alınan geleneklerdeki zaman ve mekân değişikliklerinin aydınlanması, dil, halkbilimi, sosyoloji, tarih adına önem taşımaktadır. "Maddi-manevi kültür unsurlarının çok önemli bir bölümünü meydana getiren, insanı geniş ölçüde kucaklayan bir bilim olan folklor, insanı tanımaya, bir şeyin neden, niçin yapıldığını anlamaya yardımcı olmaktadır" (Duvarcı 2002: 286).

Her nesnenin, öznenin iç varlığını oluşturan karmaşık bağıntılara göre kavranması, zamana ve coğrafyaya göre değişir. Çünkü nesnenin başka bir yere yansıtılması ve başka bir düzleme katılması yüzünden insanların algıladıkları gerçekte olduğundan farklı bir kimlik kazanabilmektedir. Genellikle geleneklerine bağlı yaşam süren insanımız, çoğu kez bunları niye yaptığını, bunlarla ne anlatmak istediğini ya da bunlara hangi anlamları yüklediğini düşünmez; bunları sorgulamaksızın uygulamaya sokar. Oysa bir resmin, heykelin, kalıntının, yaşam biçiminin yorumlanması, geleceğimiz adına önemlidir. İnsanoğlu, geçmişini aydınlatmak, geleceğini yönlendirmek için bu yolu kullanır. "Bir eserin çağına ve ortamına göre değerlendirilmesi, insanlığın ulaştığı düşünce ve beğeni aşamasındaki yerinin belirlenmesi, yani gerçek anlamda algılanıp, estetik bir bütünlük içinde yaşanması, insanın öteki etkinlikleriyle uyum içinde bir ilişkiye sokulmasının sağlanması için uygulanan işleme ikonolojik yorum" (Cömert 1980: VI) adını verir bilim adamları. Biz de bu çalışmada Karadeniz yöresinde uygulanan bir geleneğin dilini gösteren-gösterilen bağlamında çözerek, gelecekte kullanılan araçların farklı coğrafyalarda, farklı kişilerce hangi amaçlarla kullanıldığı saptamayı amaçladık. Çünkü gelenekler, sosyo-kültürel ortamda oluştuğundan onu hayata geçirenle ilgili nitelikleri yansıtmaması düşünülemez. Öcal Oğuz, "Halkbilimi ürünleri teatral ortamda yaratılmakta ve yaşatılmaktadır. Bu teatral ortamın bir unsuru metindir ancak teatral, metinden ibaret değildir. Burada hareketi, seyirciyi, dekoru ve doğal olarak tiyatroyu yani gösterim yerini dikkate almalıyız" (Oğuz 2002: 551) diyerek gelenekleri yaratıcıları ve yaşatıldığı coğrafyayı anlamamız gerektiğini belirtir.

Geleneklerde kullanılan her malzeme, insanın hayata bakışı, inancı, coğrafyası, tarihi, sosyal grubunun yapısı hakkında bilgiler veren folklorik malzemelerdir. Onlar, üstlendiği sembolik niteliği, geleceğe taşıyarak onun manevî derinlik kazanmasına, can bulmasına, kimlik kazanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla gelenekleri birer soyut dil olarak görmek mümkündür. Mustafa Aksoy, *Semboller ve Damgalar Neyi Anlatır?* başlıklı makalesinde, "Sanat, bir zihniyetin, bir duygunun, sosyo-kültürel yaşantının çeşitli sembollerle yansıtılmasıdır. Bu nedenle sanat eserleri sosyo-kültürel tarihin anlaşılmasında birer belge olarak değerlendirilmelidirler" (Aksoy 2008: 38) sözleriyle konunun önemini ortaya koyar. Aslında sembollerin insan yaşamındaki önemi bilinmektedir. Bir çeşit iletişim aracı olan bu dil ürünleri, tarihin derinliklerinden süzülüp gelen sosyo-kültürel etkileşimlerin birikmesiyle ortaya

çıkılmaktadır. Bu nedenle geçmişin, tarihin hafızası, beyni konumundaki semboller, kayıtlı ama sessiz, soyut dil malzemeleri olarak görülür. İşte hiçbir zaman bize açıkça söylenmeyen, dolaylı olarak kanıtlanan gösterilenleri doğrudan anlatıma çevirip kalıcılık özelliği kazandırmak, ancak bu tür çalışmalarla olacaktır. Çünkü bir geleneği tabanda besleyen ilke ve gerekçeler anlaşılrsa ancak o zaman, içimize yeni kapılar açılabilir ve yinelene yinelene bizlere ulaşan, bir çeşit alışkanlık biçimini alan, sorgusuz sualsiz uygulanan ya da anlaşılamadığından terk edilen ritüelleri daha sağlıklı, gerçeğe yakın biçimde kabullenebiliriz. Ayrıca toplumların maddi ve manevi kültür ürünlerinin incelenmesi, bugün zenginlik olarak gördüğümüz değerlerimize anlam yüklemek için amacın ortaya konması, geleneklerdeki zamana ve mekâna bağlı değişikliklerini aydınlanması, genel kültür, sözlü tarih, halk bilimi, sosyoloji, felsefe, psikoloji vb. başka alanlar için de değerli bilgiler içerecek, farklı disiplinlere inceleme, araştırma malzemesi çıkaracaktır.

Sacayağından Geçme Geleneği

Sacayağı motifi, yurdun pek çok yerinde çeşitli geleneklerde karşımıza çıkar. Bunlardan biri de “Uluslararası Karadeniz Aksu Festivali”nde yaşatılan “sacayağından geçme töreni”dir.

1977 yılına kadar “Mayıs Yedisi”, 1992 yılına kadar “Aksu Şenlikleri”, o tarihten itibaren de “Uluslararası Karadeniz Aksu Festivali” adıyla sürdürülen etkinliklerde yaşatılan geleneğe her yıl 20 Mayıs günü Giresun’un doğusunda bulunan Aksu Deresi’nin deniz ile birleştiği yerde insanların toplandığını gerek yerel basından, internet sayfalarından gerek yöre insanlarıyla yaptığımız görüşmelerden öğrenmekteyiz.¹ Özellikle hastalar, dertliler, çocuğu olmayanlar, dilekleri olanların bel bağladığı, umut kapısı olduğu bu törenler üç ana bölümden oluşmaktadır:

- 1- Dere taşlama
- 2- Sacayağından geçme
- 3- Adanın etrafını dolaşma

Gelenek ana hatlarıyla şöyle uygulamaktadır: Eline yedi çift, bir tek taş alan halk, sırtını dereye dönerek “derdim belam suya” diyip elindeki taşları dereye atar.² Ardından dilek tutup dua ederek iki kişinin tuttuğu, özel olarak yapılmış demir sacayağından üç kez geçer. Sacayağından geçme geleneği, motorlara binilip Hamza taşından başlayıp yine orada son bulmak koşuluyla adanın etrafının dolaşılmasıyla tamamlanır. [(Giresunplatformu.com); (görel.gen.tr), (giresun.turizm.gov.tr), Orhan Baba, Halise Akçin, Emine Aksu, Fatma Korkmaz, Hamit Külekçi]

Törenlerin amacı; görüştüğümüz Giresunlular tarafından soyun sürdürülmesi, belaların denize atılması, döllemenin bu mevsimde başlaması ve toprağın bereketlenmesi biçiminde belirtilir. Bu gelenekle soyun sürdürüleceği umul-

duğundan sacayağından geçen kişinin ertesi yılki şenliklere bebeği kucağında geleceğine inanılır (adı geçen kişiler).

Geleneğin tamamında taş kültü, su kültü, ocak-aile kültü, Hızır-İlyas kültü, soyun sürdürülmesi kültü vb. pek çok unsur dikkati çekmekle birlikte bu gelenekte bizi ilgilendiren, çalışmamıza konu olan “sacayağından üç kez geçme” konusudur. Dolayısıyla sacayağı ve üç kavramı incelemenin ana konusunu oluştururken diğer kültür unsurları ışık tutma amaçlı değerlendirilecektir.

Neden sacayağından geçilmektedir?

Geleneğin soyu sürdürme amaçlı yapıldığını hemen herkes bilmektedir. Çünkü Türk kültüründe soyun devamı önemlidir. Soylarının devamına önem veren Giresun halkının da eskiden beri süregelen ilginç yöntemleri vardır. Bunlardan biri de çocuğu olmayan kadınların, sacayağından dilek tutup dua ederek üç kez geçmesidir. Ancak neden sacayağı seçilmiştir, neden Hamza taşından başlayıp Hamza taşında biten bir turla uygulama tamamlanmaktadır? Neden sacayağından üç kez geçilmektedir? Bu soruların cevaplarını görüştüğümüz Giresunlulardan alamadık. Bozkurt Güvenç'in, “Evrensel olarak bütün toplumlar, çaresizlik ve ümitsizlik karşısında inanç sistemlerine başvururlar” (Güvenç 1991: 261) sözlerinde işaret ettiği gibi Giresunlular da yalnız inandıkları kutsal güce sığınma gerekçelerini, yani bu seremoninin hangi amaçla yapıldığını bilmektedirler.

Folklor ürünlerinin sosyal iletişim aracı olduğu, iletişimin verici ile alıcı arasında kodlama ve kod çözmeye dayandığı gerçeğinden yola çıkarsak Aksu deresiyle denizin birleştiği yerde yapılan sacayağından geçme seremonisinde geleneği (sacayağından geçme), gösterge olarak adlandırabiliriz. Bu durumda gönderici / verici, tarih; alıcı, insanlıktır diyebiliriz. Geleneğin gözümüzle gördüğümüz uygulandığı, gösteren yan; yüklendiği anlam, topluma verdiği ileti ise gösterilen yandır. Dilde de önemli olan gösterilen adını verdiğimiz boyuttur, bununla halka sunulmak istenen iletidir. Asıl anlam / içerik, dil ile ifade edilmeyen yalnızca izlettirilen ve algılamamız istenen gösterilende saklıdır. Sacayağından geçme geleneği, soyu sürdürmenin bir toplum için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bizce bu amaç için niye sacayağının seçildiği, niçin üç kez geçildiği soruları da yorumlanmalıdır.

Yaptığımız araştırma ve elde ettiğimiz verileri değerlendirdiğimizde bu törenlerde demirden yapılmış sacayağının üretkenliği simgelediği düşünüldüğü için kullanıldığı sonucuna vardık. Demirin kutlu bir madde olarak saygı ve korku konusu olması birçok inanışta yer alır (Boratav 1973: 66, Kalafat 2005: 73, 115). Sacayağını ocağın simgesi olarak gören Öcal Oğuz, bunu Türk kültüründe olduğu gibi birçok kültürde var olan ateş kültüyle ilişkilendirip döllenne, çoğalma, bereket simgesi olduğunu bildirir (Oğuz 2006: 10). Dolaylı bağlantıyı gösteren bu görüşe katılmakla birlikte sacayağının üretkenliği, doğurganlığı simgeleğinde ana rahmine benzerliğinin de dikkate alın-

ması gerektiğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla sacayağının gösterileni, “ana rahmi” olarak yorumlanmalıdır. Bu sonuca varmamızda Kybele adına dikilen heykellerin belden aşağısının üçgen biçiminde oluşu ve Kybele'nin bereket tanrıçası olarak doğumu, üremeyi simgelemesi yol gösterici olmuştur. Bu yaklaşım, ocak / aile kültürünün unsurları olarak gördüğümüz sacayağı-Kybele-Hamza taşı arasında organik bağ kurulmasına yol açar. Üçgen biçiminde resmedilen ana rahmi, dişliliği, doğurganlığı, yeni bir yaşamı, yeni bir başlangıcı, devamlılığı simgelemektedir. Çünkü doğum, bir başlangıçtır. Bu geleneğin üç ayaklı bir kaide üzerine oturtulan ve bereketi, üremeyi, doğurganlığı simgeleyen Kybele adına dikildiği var sayılan Hamza Taşından başlayıp yine orda tamamlanan bir turla son buluşunda aynı bakış açısı geçerli olmalıdır.

Hamza taşı, Giresun adasında bulunan dört bin yıllık geçmişi olduğu ileri sürülen, siyah renkli antik taştır. Latince “doğum” anlamındaki *Humuza* sözcüğünün günümüzde Hamza biçimine dönüştüğü ileri sürülür. Kaidesi sacayağı gibi üç ayak üzerine oturtulmuştur. *Ocak* / aile kültürünü, üremeyi, doğurganlığı ve bereketi simgeleyen ana tanrıça *Kybele* için dikildiğine inanılır. Bu dikit, geçmişten bugüne mistik güç kaynağı olan bir dilek taşı özelliği kazanarak gelmiştir. Hamza Taşına duyulan bu inanç, eski kültürlerin izini taşıyan Kybele için dikildiğinin sanılmasıyla kendini netleştirir. Erman Altun'un “Anadolu pek çok kültürel çevreyi ve onların kültürel yapılarını içinde barındırmıştır. Bu kültür zenginliğini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Anadolu coğrafyasında iç içe yaşayan bu kültür zenginliği pek az ulusa nasip olmuştur. Bu bir kültür mozaiki değildir; yurt tutulan Anadolu coğrafyasında kültürlerin yarattığı alaşım; yeni bir Anadolu kültürüdür” (Altun 2002: 5) sözleriyle dikkat çektiği gibi antik dönemlere kadar inen Anadolu'nun folklorik zenginliği, kendini Hamza taşının niteliğinde de göstermektedir. Kaynakların bildirdiğine göre taşın gücü, Anadolu'nun ilk halkları kabul edilen Luvi ve Hattilerden Ceneviz, Roma, Bizanslılara ardından Oğuzlara kadar tüm halklarda benzer şekilde görülmüştür. (<http://www.gorele.gen.tr> / <http://www.giresun.turizm.gov.tr>) Benzerlikleri antik çağlara kadar gitse de ritlerin hangi amaçla uygulandığı ve sonraları hangi amaçları yüklendiği, geleneklerimizde gördüğümüz motiflerin Anadolu yerli kültüründen mi kaynaklandığı yoksa Asya'dan gelen Türk toplulukları aracılığıyla ya da İslamiyetle birlikte mi geldiği konusunu kesin olarak bilmek mümkün değildir. Bu, ancak özel araştırma konusu olabilir. Bu nedenle bu çalışmanın böyle bir amacı olmadığını, yalnız benzer niteliklerin farklı uygarlıklarda da görüldüğüne dikkat çekmek olduğunu ve sacayağı, üç kavramlarının seçilme nedenini yorumlamak, dilini çözmeye çalışmak olduğunu belirtmeliyiz. Mitolojik unsurlarla ilişkisini göstermemizde ya da arkaik dönemlerin öne çıkarılmış gibi duruşunda Hamza taşının Kybele adına dikildiği inancı ile Kybele'nin mitolojik devirlere ait olmasının etken olduğunu belirtmeliyiz.

Demek ki sacayağının gösterileni, *üreme-çoğalma* olarak tarihin derinliklerinden günümüze kadar gelmiştir. Sacayağı, bu işlevi rahme benzer oluşu nedeniyle üstlenmiş olabilir. Sonuçta çocuk isteyen kadınlar, niyet edip sacayağından geçtiklerinde ilahi güce sığınarak amaçlarını göstermiş olmaktadır.

Sacayağından neden üç kez geçilmektedir?

Günlük yaşamımızın her anında bir gelenekte, masalda, destanda, görsel sanatlardan edebiyata kadar her alanda karşımıza çıkan üç, en uğurlu ve hayırlı sayı olarak görülür, bolluk ve bereketi simgelediğine inanılır.³ Batı kültürlerinde olduğu gibi Doğu kültürlerinde de üç sayısının kutsallığı ve üçleme alışkanlığı önemli yer tutar.

Üç sayısı, çok tanrılı dinler döneminden beri eski toplumlarda gök-yer-yeraltı üçlemesi ile kutsal sayılmıştır. Mısır mitolojisinde İsis-Osiris-Horus⁴ (anne-baba-oğul) şeklindeki üçleme, Yunan mitolojisinde Zeus-Poseidon-Hades⁵; Hıristiyan inancında ise Baba-Oğul-Kutsal Ruh biçimine dönüşür.

Türk mitolojisinde de üçlü sınıflandırmalar önemli yer tutar. Gök sözcüğünün Şamanizmde üç anlam içerecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Altay şamanının, Tanrı Ülgen'e hitaben söylediği "ulaşılmaz mavi gök", "erişilmez ak gök" ve "dönen yıldızlı gök" terimlerinin gökyüzünü ve uzayı ifade etmek üzere kullanıldığı ileri sürülür (İnan 1995: 13-21). H. Avni Yüksel, Şaman dininin esaslarına göre âlem; yeryüzü, yer altındaki karanlık dünya ve gökyüzü olmak üzere üç bölümden meydana geldiğinin benimsendiğini belirtir (Yüksel 1981: 47). Ziya Gökalp, "Şamanizm, yukarıdaki semayı önce üç kat olarak tasavvur etmiştir. Oğuzun sağ kolu üç oktan oluştuğu için, yukarıdaki semanın üç oktan olması tabii olarak kabul edilmektedir. Yakutlardaki ateşin üç çeşitten olmasının sebebi de, kâinatın üç bölümden meydana gelmesi yüzündendir" (Gökalp 1992: 107) sözleriyle Şamanizmde üçün kutsal sayılma gerekçelerini açıklar.

Alevilerin kutsal kitaplarında Alevi yolunun temelini uyulması zorunlu olan üç sünnet, yedi farza dayandığı belirtilir. Ayrıca Alevilerin yaşamları boyunca uymaları zorunlu ahlak sisteminin adeta simgesi olan "eline, diline, beline sahip olma" kuralı üç öğüdü içerir. Alevilikte üçe yüklenen kutsallık, can-canan-çocuk (çoban) üçlemesiyle anlatılır. Yaşar Kalafat, bugün Güney Azerbaycan'da yaşayan Giresunlu ya da Kiresunlu Türkmen-Oğuz toplumunun Karadeniz'in Giresun bölgesinden giden Çepni Türkmenleri olduğunu, gerek Güney Azerbaycan aydını arasında gerek bazı araştırmacılar arasında Giresun boyunun Anadolu'daki kesiminin birkaç asır öncesine kadar alevi inanlı oldukları düşüncesinin hakim olduğunu ve Çepnilerin eski aleviler olduklarını ileri sürer (2005: 105-117). Acaba Aleviliğin inanç, kültür ve yaşam biçimiyle üç boyutlu bir öğreti olarak benimsenmesi, kısaca Alevilerde

kutsal sayılan üç sayısı, izini bu geleneğe sacayağından üç kez geçmek biçiminde göstermiş olabilir mi?

Üçlemenin bir sembolik yanı da kutsal birleşme ve doğan çocuktur, bir başka deyişle baba-anne ve çocuk da bir üçlemedir. Bir başka üçleme de bedencan-ruh üçlemesi olarak gösterilebilir. Günümüz bilimine göre Tanrı-insan-evren üçlüsü, bir üçgenin köşeleri gibi birbirlerinden ayrı ve kopuk değildir.

Üç sayısı, sembolik anlamlarının bir bölümünü üçgen şekline devretmiştir. Üçgen sembolizmiyle üç sayısının sembolizmi arasında benzerlikler vardır. İnsanoğlunun, bazı geometrik şekillere kutsallık yüklediği bilinmektedir. Kutsal geometri anlayışında dini geleneğe varoluşumuzun üç seviyesini (ruh, zihin ve beden) simgeleyen, kozmosun özgün uyumunu gösteren üç geometrik şeklin (daire, üçgen ve kare) temel alındığı ileri sürülür. Kutsal mimarinin temellerinden biri olan üçgen, daire ve kare arasındaki geçiş formu olarak görülür. Zamanla tanrılar ve tanrıçalar arasında bir üçleme haline gelir. Kutsalılığı ilan edilen bu üç geometrik şekilden biri olan üçgen, tüm dünyada en çok tartışılan sembollerden biridir. Masonların gizli işareti, masonluğun belirtisi olarak görülür.⁶ Kendisini "Alegori perdesi arkasına gizlenmiş sembollerle tasvir edilen bir ahlak sistemi olarak" tanımlayan Masonlukta "üç"ün özel bir anlamı vardır. Bu yüzden Masonik semboller arasında en sık rastlanan şekillerden biri de "üç nokta"dır. Musevi mistik düşüncesinde *b* (boaz) *j* (jakın) *g* (genese) üç harf (B.J.G.) üreme, çoğalma, doğuş ve zürriyeti simgeler. İddialara göre, Mısır Piramitlerinin yanlarının üçgen olması mimari tesadüf değildir. Eski Mısır'da eşkenar üçgenin, Tanrı ile Nur'un sembolü oluşunun ve İsis-Osiris-Horus üçlemesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Mısırlıların mimaride oranlama konusundaki başarıları, sanatsal ifade biçimlerinin hepsinde ortaya çıkmakta ve sayı sembolizmine verdikleri önemi vurgulamaktadır. Bu oranların belli dini kavramları ifade eden anlamlar taşımaları yüksek olasılıktır (Ayrıntılı bilgi için bk. Tamer 1998: 18-19).

Demek ki söz konusu geleneğe sacayağından üç kez geçmenin nedeni için tarih boyu kutsal bir sayı olarak görülmesinin yanı sıra üretkenliği simgelemesidir. Ayrıca sacayağının ayaklarının yere değen noktalarıyla üçgeni oluşturduğu unutulmamalıdır.

Sacayağı – üç – Hamza taşı - su birlikteliği

Kybele'den Artemis'e kadar bütün ana tanrıça imgelerinde belden aşağı kısmın üçgen biçiminde olduğu ve bununla analığın, dişiliğin simgelendiği bilinir. Kybele adına dikilen bir taşın üç kaide üzerine oturtulması, hem ana rahminin üçgen biçiminde oluşu hem de üç sayısının arkaik dönemlerden itibaren pek çok dinde kutsal sayılmasından kaynaklansa gerek. Sacayağının ayakları, üçgen biçiminde yere değer. Bu nedenle sacayağı, rahmi simgeler. Çocuğu olmayan kadınların, üçgen biçimindeki sacayağından üç kez geçerek üç kaide üzerine oturtulan ve belden aşağısı üçgen biçiminde resmedilen

Kybele adına dikilen Hamza Taşı etrafında tur atmaları, boşuna değildir. Öyleyse bahar şenliklerinde sacayağının, Hamza Taşının kullanılması, tarih öncesi dönemlerin de izini taşımış olmalıdır.

Ana rahminin üçgen biçiminde oluşu, benzetme yoluyla ayaklarının oluşturduğu üçgen nedeniyle sacayağına da doğurganlık, üreme simgesi olma niteliğini kazandırmıştır. Sacayağına yüklenen bu anlam, evrensel bir durumdur. Sacayağından üç kez geçişte “üç”e yüklenen anlamın izlerini de yine mitolojik dönemlerde bulabilmekteyiz. Üçün yüklendiği doğurganlık, üreme, soy sürdürme anlamı, tanrı-evren-insan simgesiyle buluşup farklı bir coğrafyada mitolojik döneme ait özelliğini yitirip ait olduğu kültürel değerlerin, inanç sisteminin etkisiyle yeniden anlamlandırılmış olmalı. Öyleyse sacayağı, üç, su ve Hamza Taşı, Giresun’da yaşatılan gelenekte şu iletiyi vermek amacıyla kullanılmaktadır: “Soyumu sürdürmek, baba-anne-çocuk üçlemesini tamamlamak amacıyla çoğalmak istiyorum. Bu nedenle üretkenliğin simgesi olan sacayağından yine üremeyi simgeleyen üç sayısı kadar geçerek, bereketin, doğurganlığın sembolü olan Kybele adına dikilmiş dişiliği simgeleyen bir taşın etrafında denizde tur atarak ilahi gücün yardımını bekliyorum.” Burada dikkatimizi çeken bir başka şey de çoğalmayı simgeleyen beş sembolün, iç içe geçirilerek bir arada kullanılmasıdır: Sacayağı-ateş, üç, taş, Kybele ve su. Eski Türklerde suyun bereket ve çoğalma kültürüne, ateşin ocak-aile kültürüne dayandırıldığını biliyoruz (Ayrıntılı bilgi için bk. İnan 1995, Ocak 1990, Gökalp 1992, 1995). Sonuçta su, taş, ateş kavramları ocak / aile kültürünü işaret etmektedir. Nermin Erdentuğ, su kültürünün köklerini Şamanizmde aramak gerektiğine, suya ilişkin ritlerin yorumunda Şamanist inançları hatırlamak ve söz konusu ritleri de Şamanist kalıntısı olarak kabul etmenin yerinde olacağına dikkat çeker. “Gerçekten M.S. VIII. yüzyılda Kök-Türkler zamanından beri ve çağdaş Şamanist Altay ve Yenisey Türklerinin yer-su kültürüne verdikleri önem hatırlanırsa, bu rit üzerine dikkatle eğilmek gerekir. Hele Orta Asya Türklerinin İslâmiyeti kabul ettikten sonra bile su kültürünün izlerini uzun süre korumuş oldukları dikkate alınır, suya ilişkin ritlerin kökeninde, Türk boyları ile Anadoluya geçmiş Şamanist bir unsur görmemek imkânsızdır” (Erdentuğ 1990: 247-248). “Altay ve Yenisey Türklerinde de yer-su kültürü ve ayinlerinde yer-su’ya hitaben ilâhiler okunur. Ve işte Türklerde geniş ölçüde hâkim olan su kültürü İslâmiyeti kabul ettikten sonra da devam ede gelmiştir” (Erdentuğ 1990: 267).

Bu geleneğin, uygulama tarihiyle olan bağıntısı Hızır-İlyas kültürünü de düşündürmektedir. Ayrıca 1977 yılına kadar “Mayıs Yedisi” adıyla anılan törenlerin hidrellezde yapılması, bu geleneğin Hidrellez Bayramı kutlamaları olarak algılamamıza yol açmaktadır. “Hızır’ın hayat verici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı hassası çok eski dönemlerden beri çeşitli inanç sistemlerinde su kültürü şeklinde kendini göstermiştir” (Ocak 1990: 124). Hızır’ın suyla olan ilgisi, geleneğin

denizde tur atarak tamamlanmasıyla özdeşleşmektedir. Zor durumda olanlara yardım eden Hızır, çocuğu olmayan kadınların da imdadına yetişecektir.

Sacayağı-ateş, üç, taş, Kybele ve su: Yaklaşık aynı şeyleri (üreme-çoğalma-soyu sürdürme) anlatan beş sembolün tek bir dilek için kullanılması, acaba dileğin tutku derecesinde oluşuyla bir ilgisi olabilir mi? Eğer düşüncemiz doğrusa bu da Türk toplumu daha doğrusu Giresunlu için çocuğun, daha doğrusu ailenin ne anlama geldiğinin göstergesine dönüşecektir.

Geleneklerdeki değişim

Geçmişle gelecek arasında köprü niteliği gören gelenekler, halkın ortak ürünüdür. Geleneklerin sürekli birbirlerinden etkilendiğini ve bu yolla beslendiğini, bunun sonucunda da değişiklikler gösterdiğini biliyoruz. Gelenekler, bünyesinde geçmişin izini taşıdığından bir çeşit kültürler mozaiğidir. Her gelenekte başka toplumlara, başka kültürlere ait izleri görmek mümkündür. Çünkü gelenekler, farklı alıntılardan eritilerek yeni biçime dönüştürülmesi olayıdır çoğu kez. Daha önce uygulananlar, yeni coğrafyaya, yeni yaşam biçimine, yeni gereksinimlere uydurularak yeniden sürdürülür. Aynı geleneğe kullanıcılar tarafından farklı anlamlar yüklenebilir. Geleneğin, kullanıcılar tarafından yeniden anlamlandırılması, geçmişi yeniden kurgulamak amacıyla öznel olarak ele alınması demektir. Bu durumda zamanın ve mekânın değişmesi kaçınılmazdır. Hem geçmişe hem şimdیه bağlı; hem bilinmeyen bir mekâna hem şimdiki mekâna bağlı, ancak bunların hepsini aşan, sınırsızlık niteliğine bürünen bir zaman ve mekân anlayışı olmalıdır. Geleneği yaşatanlar, zamanda ve mekândaki bu sınırsızlığın farkında olarak geleneği kendi mekânları ve zamanları içine taşımaktadır. Gelenekler de sosyo-kültürel değişimin sonucunda, farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu durumu Bozkurt Güvenç, “Kültürel değerler ve gelenekler, ekonomik ve toplumsal hayatın koşullarından doğarlar ve bu koşullardaki değişmelere paralel olarak zamanla ve yavaş yavaş değişirler” (Güvenç 1991: 261) biçiminde açıklarken Mustafa Aksoy, “Etkileşimci ekole göre nesnelere, kendiliklerinden değil sembolik etkileşimin sonucunda anlam taşırlar. Bundan ötürü nesnelere aynı olsa da, taşıdıkları anlamlar farklı farklı olabilecektir” (Aksoy 2008: 40) biçiminde açıklar. Nitekim Giresun'da doğurganlığı simgeleyen özel yapım sacayağı içinden üç kez geçip denizde tur atmak, Sinop'ta zincirle birbirine bağlı iki sacayağının arasından geçmek (Sevim Gümüş), Bulgaristan kökenli soydaşlarımızda sacayağı üzerinden üç kez atlayarak odada bulunan kadınlarından en fazla çocuğu olanın elinden su içme biçimine dönüşür (Fatma Şengül). Aynı sacayağı, Sivas yöresinde düğünlerde gelinin yemek pişirme becerisini ölçen araç olarak karşımıza çıkar. Düğünden sonra evlerine getirilen gelinle damat, içeri girmeden gelin, kayınvalidenin kapı önüne koyduğu demir sacayağından atlayıp arkasında duran bakır leğene basmak zorundadır. Bu gelenekte demir-bakır ilişkisi önemlidir. Her ikisi de gücü simgeler. Sacayağından atlayan gelin, yemek pişirme konusunda becerikli olduğunu; bakır leğene basan gelin de ev işlerinde hamarat, usta olduğunu ve her ikisiyle evine bağlanacağını göstermiş olur (Mü-

rüvvet Eğri). Kültür modelleri arasında rastlanan bu benzerlikler, Balkanlarda yaşayan gruplar ile Anadolu hatta Doğu Türkistan'da yaşayanlar arasındaki tarihi ve sosyo-kültürel ilişkileri gösterir (Türkdoğan 1990: 226).

Sonuç

Zengin bir yapıya sahip olan, köklerini tarihin derinliklerinden alan Türk kültürü, birçok uygarlığı etkilediği gibi kendi de birçok uygarlıktan aldığı öğeleri bünyesinde barındırmaktadır. Toplumu birbirine bağlayan, ortak paydalarda buluşturan kültürel değerlerimiz bir yandan da sürekli ve dinamik niteliğiyle kültürün korunmasında aktif rol oynar. Bu bağlamda kuşaklar arasında köprü görevi üstlenen, yaşatıldığı yörenin dili, kültürü, rengi olan gelenekler, halkın beklentilerinin, umutlarının simgeleşmiş biçimi olarak karşımıza çıkar. Köklü bir geçmişe sahip, siyasi ve sosyal bakımdan birçok olay yaşamış, birtakım değişimlere tanık olmuş insanımız, bu durumu kişiliğine, geleneklerine taşımayı bilmiştir. Bunun sonucunda geleneklerine bağlı olarak yaşamayı benimsemiş; onlardan kopmamış; yaşamına sonradan katılan, asırlar öncesinin izlerini taşıyan, zaman içinde biçim değiştiren gelenekleri de dışlamamıştır. Ancak küreselleşmeye bağlı yaşamsal değişiklikler, zorluklar, özellikle şehir hayatında gelenekleri unutulma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Onları kalıcı kılmanın yollarından birinin geleneklerin dilini çözmek olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü eğitim düzeyi yükselen, okuyan, düşünen insanlar ne için, niye yapıldığını bilemediği, kullanılan malzemenin işlevinin ne olduğunu çözemediği unsurlardan uzaklaşmaktadır. İnsanımızın kültürel değerlerine sahip çıkması için geleneklerin dilinin çözülmesi, geleneklerde karşımıza çıkan maddi-manevi kültür ürünlerinin ne anlama geldiğinin, neye işaret ettiğinin sosyal yaşamın mantığına yerleştirilmesi kaçınılmaz görülmektedir. Öyleyse hangi amaçla sacayağından üç kez geçtiğini bilen insanımızın bu ritüel için sacayağının seçilme nedenini, niçin üç kez geçtiğini, bunların seçiminde nelerin etken olduğunu da bilmeye hakkı olmalıdır. Demirin gücü simgeleyişi, sacayağının ateş, dolayısıyla ocak kültürüyle ilişkisi göz ardı edilmemekle birlikte sacayağının rahme benzerliğinden dolayı üremeyi simgelemiş olabileceği, üç sayısının seçiminin toplumların inanç sisteminden kaynaklandığı gibi rahmin üçgene benzerliği, sacayağı ile üçgen arasında biçimsel bağ kurulduğu dikkate alınmalıdır.

Açıklamalar

1. Ayrıntı bilgi için bk. Oğuz 2006: 5-14.
2. Abdülkadir İnan, nezir olarak suya bir şey atmanın eski bir dini ayin kalıntısı olabileceğini, bu Şamanist geleneğin XVI. yüzyıla kadar İslâmiyeti kabul eden Bulgar Türkleri arasında yaşatıldığını bildirir (1995: 207)
3. Üç sayısının yaşamımızın pek çok alanında karşımıza çıktığı bilinir. Yaşam deneyimi, ansiklopedik bilgi vb. dil dışı göndermelerden hareketle kısaca şunları söyleyebiliriz: Dinde "Tanrıyı bilmek, dinini bilmek, peygamberi bilmek" biçiminde üç temel esastan

- söz edilir. Şaban ayında üç gün oruç tutana Cennette bir yer hazırlandığına, peşpeşe üç gün oruç tutanın Ramazan orucunu tutması gerektiğine inanılır. Masalların sonunda gökten üç elma düşürülür. Ayrıca istenen şeyin üç vakitte olacağına işaret ettiği var sayılır. Günü sabah-öğle-akşam biçiminde üç dilime ayırmak, yarışları bir-iki-üç diye başlatmak, üç temel (kırmızı, mavi, sarı) rengin varlığını benimsemek, güzel sanatlarda, reklamcılıkta, edebiyatta üç boyut- üç birlik kuralından yararlanmak yaşamımızda “üç”ün yerini göstermesi bakımından dikkate değerdir.
4. Mısır pantheonunun üç büyük tanrısı. Osiris: Baba, yer altı dünyasının hakimi, bolluk-bereket getiren doğa tanrısı, İsis: Anne, hayat verici ve ölümün gıdası olarak gösterilen, tanrılarla insanoğlu arasında bağlantı kuran Mısır'ın en büyük tanrıçası, Horus: oğul, gök tanrısı.
 5. Zeus, gök ve yer tanrısı, Poseidon, deniz tanrısı, Hades, yer altı tanrısı.
 6. Masonluk, Hıram Usta Efsanesiyle başlar. Asıl adı Horemheb olan Hıram Usta, Mısır'da Süleyman peygamber tarafından tek tanrı inancını simgelemek amacıyla yaptırılan Süleyman mabedinin mimarıdır. Tapınağın yapımında çalışan yirmi bin işçiyi çıkarak-kalfa-usta olmak üzere üç dereceye ayırır ve her bir dereceye mimarlığın sırlarıyla birlikte gizli sözcükler öğretir. Hıram Usta, bir gece tapınakta gezinirken ustaların gizli sözünü öğrenmek isteyen üç kalfa tarafından üç darbeyle öldürülür. Bunu duyan dokuz usta, Hıram Usta'nın adını yaşatmak üzere yemin ederek dokuz ayrı yere dağılırlar. O günden beri de yaptıkları her esere imzalarını atarlar; bazen açık bazen gizli masonluk sembollerini yerleştirirler. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ayan 1998:18-19)

Kaynaklar

- Aksoy, Mustafa (2008). “Semboller ve Damgalar Neyi Anlatır?”. *2003 Dergisi* 82: 38-40.
- Altun, Erman (2002). “Küreselleşmenin geleneksel Türk Halk Kültürüne Etkisi”. *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Küreselleşme ve Geleneksel Kültür Seksiyon Bildirileri*. Ankara: KB Yay. 5-14.
- Ayan, Tamer (1998). “Bilinen En Eski Masonik Kuruluş İskoçya Royal Order”. *Mimar Sinan Dergisi* 110: 18-19.
- Boratav, Pertev Naili (1973). *Türk Halkbilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yay.
- Cömert, Bedrettin (1980). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Duvarcı, Ayşe (2002). “Folklorun Sosyo-Kültürel İşlevleri Hakkında Görüşler”. *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*. Ankara: KB Yay. 285-289.
- Erdentuğ, Nermin (1990). “Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Görenekleri ve Törenleri”. *Aile Yazıları 4-Evlilik Kurumu ve İlişkileri*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay. 241-271.
- Gökalp, Ziya (1992). *Türk Töresi*. İstanbul: Toker Yay.
- _____ (1995). *Türk Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Toker Yay.

- Güvenç, Bozkurt (1991). "Türkiyede Gebeliğin Önlenmesine İlişkin Gelenekler, Değerler ve Tutumlar". *Aile Yazıları 6-Nüfus ve Aile Planlaması*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay. 61-265
- İnan, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. 2. baskı. Ankara: TTK Yay.
- Kalafat, Yaşar (2005). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II*. Ankara: Babil Yay.
- Ocak, Yaşar (1990). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Oğuz, Öcal (2002). "Metin ve Anlatım Ortamı Merkezli Kuramların Türk Halkbilimi Çalışmalarına Uygulanması Üzerine Bazı Dikkatler". *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*. Ankara: KB Yay. 549-553.
- _____ (2006). "Türkiye'nin Doğu Karadeniz Kıyısında Mayıs Yedisi Bayramı" *Millî Folklor* 69: 5-14.
- Türkdoğan, Orhan (1990). "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı ile İlgili Kültür Kalıpları". *Aile Yazıları 2, Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay. 217-226.
- Yüksel, H. Avni (1981). "Türk Folklorunda Sayılar". *Millî Kültür* 3(4): 46-49.
- Zelyut, Rıza (2002). *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Berdan Matbaası.
- <http://www.görelle.gen.tr> (15.05.2008).
- <http://www.giresun.turizm.gov.tr> (16.05.2008).
- <http://www.Giresunplatformu.com> (20.05.2008).

Kaynak Kişiler:

- Adanur, Bahtışen, 1972, Giresun, Öğrenim durumu: Ortaokul mezunu, ev kadını.
- Akçin, Halise, 1944, Giresun / Alucra-Çamoluk, Öğrenim durumu: Yok, ev kadını.
- Aksu, Emine, 1955, Giresun / Keşap, Öğrenim durumu: İlkokul mezunu, ev kadını.
- Baba, Orhan, 1960, İstanbul, Öğrenim durumu: Üniversite mezunu, emekli asker.
- Eğri, Mürüvvet, 1953, Sivas, Öğrenim durumu: Öğretmen okulu mezunu, öğretmen.
- Gümüş, Sevim, 1951, Sinop, Öğrenim durumu: Öğretmen okulu mezunu, emekli öğretmen.
- Korkmaz, Fatma, 1952, Giresun, Öğrenim durumu: İlkokuldan terk, ev kadını.
- Külekcî, Hamit, 1950, Giresun / Keşap, Öğrenim durumu: Lise mezunu, iş adamı.
- Şengül, Fatma, 1949, Bulgaristan / Eskicuma, Öğrenim durumu: Ortaokul mezunu, emekli.

What do “Trivet” and “Three” Signify in the Giresun Tradition of Walking on Trivet?

Kerime Üstünova*

Abstract: The purpose of this study is to trace different cultures and to analyze the language of a tradition of the Black Sea Region through the use of signifiers and signifieds. The trivet motif is encountered in different regions in Turkey in a variety of traditions. One of these traditions is “walking on trivet”, which is commemorated in the “International Black Sea Aksu Festival”.

It is essential for language, folklore, sociology, and history that the worldly and spiritual cultural products of a society dating back to ancient times be examined, the purpose why they are rendered significant be identified, their voyage through history be clarified, and the temporal and spatial changes in the traditions handled on a first-person basis be illuminated.

What is important in tradition is the message given to the people through signifieds. The real meaning lies in the signified, which is only shown and which cannot be expressed through language. The tradition of “walking on trivet” draws attention to how important it is to maintain lineage. The reason behind the use of the trivet must be its similarity to the womb. The womb is the symbol of femininity, fertility, a new life, and continuation. Birth is a beginning. This perspective should also apply when we consider that this tradition begins at the Hamza stone erected on a three-legged pedestal in the name of Cybele - the symbol of fertility, reproduction, and fruitfulness - and ends full circle at the same point.

Key Words: Cybele, trivet, three, fertility, continuation.

* Uludağ University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature / BURSA
ustunovak@yahoo.com

Что означают “сadjаяг(sacaуađı)” и “три” в существующей традиции перехода через сadjаяг(sacaуađı) в Гиресуне

Кериме Устюнова*

Резюме: Целью этой работы является исследование языка традиции, существующей в Черноморском регионе и определение признаков различных культур. Мотив сadjаяг(sacaуađı) встречается во многих регионах страны в различных традициях. Одним из них является ритуал перехода через сadjаяг(sacaуađı) на "Международном Черноморском фестивале Аксу".

Исследование материальной и духовной культуры общества имеет важное значение в установлении целей и причин придания определенного смысла, точности на протяжении истории, освещении временных и пространственных изменений в традициях, основанных на "я", а также в языкознании, фольклоре, социологии и истории. Наиболее важным в традиции является послание, которое посредством отображения передается народу. Реальный смысл, который не может быть выражен с помощью языка, передается посредством показа (демонстрации). Традиция перехода через сadjаяг(sacaуađı) три раза обращает внимание на важность для общества продолжения рода. Влиятельным фактором в использовании сadjаяг(sacaуađı) является его сходство с материнской утробой. Утроба матери символизирует женственность, плодородие, новую жизнь и преемственность. Поскольку рождение это есть начало. Эта традиция, посвященная богине плодородия Кыбеле (Kybele) и основанная на трех компонентах, символизирующих плодородие, рождаемость и воспроизводство, начинается и завершается у камня Хамза.

Ключевые Слова: Кыбеле, сadjаяг(sacaуađı), три, рождаемость (плодородие), преемственность.

* Университет Улудаг, факультет естествознания и литературы, кафедра турецкого языка и литературы / Бурса
ustunovak@yahoo.com